

IRINA PODGORNÝ (2021). *Los argentinos vienen de los peces. Ensayo de filogenia nacional*. Rosario: Beatriz Viterbo Editora, 187 p. ISBN 978-950-845-399-0.

IRINA PODGORNÝ (2020). *La momia que habla. Microensayos de historia natural*. Rosario: cbediciones, 268 p. ISBN 978-987-47557-4-2.

IRINA PODGORNÝ (2022). *Desubicados*. Rosario: Beatriz Viterbo Editora, 171 p. ISBN 978-950-845-423-2.

Irina Podgorný: lectures per a desubicar la història de la ciència

Corria el mes de març de 2020 (data que per motius obvis s'ha gravat ja a la memòria tothom: què feies tu el març de 2020?) quan Irina Podgorný va publicar la seva monografia sobre el paleontòleg argentí Florentino Ameghino (1853-1911), personatge la vida i obra del qual l'autora havia treballat durant anys (si no, dècades). El títol era una nova declaració del domini que posseeix aquesta historiadora, antropòloga i escriptora argentina en l'ús de la ironia per sintetitzar idees fortes, originals i trencadores: *Florentino Ameghino y Hermanos. Empresa Argentina de Paleontología Ilimitada* (Buenos Aires, Edhasa, 2021). L'obra, en efecte, abordava la biografia del que va ser considerat en el seu temps el científic argentí per antonomàsia des d'un punt de vista social, polític i cultural. Una biografia que resultava no només innovadora sinó desmitificadora per a entendre la construcció del personatge, però sobretot la seva inserció en la formació de la paleontologia com a disciplina a escala mundial. No es tractava de tornar sobre la vida del paleontòleg ni de la seva controvertida teoria sobre l'origen de l'espècie humana en terra americana, sinó de mostrar com va saber aixecar, amb l'ajut imprescindible dels seus germans i la resta de família, un profitós negoci i un perfil de savi prestigiós, autor d'una teoria que pugnava amb la d'altres savis del món per desentranyar el lloc i el temps de l'origen dels humans.

Però no és d'aquest monumental llibre del qual m'ocuparé aquí, sinó d'un altre, aparegut mesos després i que podríem considerar com un germà petit seu. Es tracta d'un llibre de format xicotet i amb un títol que, m'atreveixo a afirmar, supera en ironia el ja esmentat llibre

sobre Ameghino: *Els argentins venen dels peixos*. En efecte, l'abril de 2021 es publicava a Rosario, de la mà de Beatriz Viterbo Editora, aquest «assaig de filogènia nacional», com resa el seu subtítol. El llibre s'entén íntimament lligat a l'anterior, ja que revisita un episodi de la vida d'Ameghino que —tot i que reflectit en la biografia— no va adquirir la seva veritable dimensió en les reflexions de l'autora fins després d'acabat *Florentino Ameghino i germans*. La troballa del dibuix d'un *bagre* (silur, peix gat de cap pla) amb una identificació manuscrita que deia *Typupiscis lujanensis F. Ameghino Visto de lado*, desencadenà una recerca d'urgència per part de Podgorny sobre l'episodi al qual aquest dibuix es vinculava i que desembocà en aquest llibre.

L'episodi es remunta a la joventut de l'aleshores mestre d'escola de nens del municipi de Mercedes (Província de Buenos Aires) i aficionat recol·lector d'ossos i fòssils trobats als desmuntats i als barrancs de la conca del riu Luján, de llarga tradició en la història de les troballes paleontològiques, com és ben conegut. El 1869 (d'altres diuen que el 1874), Ameghino es va presentar al Museo Público de la Província de Buenos Aires, *sancta sanctorum* del doctor Hermann Burmeister (1807-1892), qui n'era el director des de 1862 —quan el tèn-dem Mitre-Sarmiento estava al capdavant del país— i ho seria durant els següents trenta llargs anys, fins a la seva mort accidental a conseqüència d'una caiguda al mateix museu. Ameghino portava a les mans un exemplar d'un silur que ell considerava una espècie nova, mai descrita fins aleshores. La despectiva reacció del director humilià el jove mestre d'escola, però —paradoxalment— es podria considerar la *prima causa* de la reorientació de les seues aficions naturalístiques que el portarien cap a la paleoantropologia, cap a París, i, molts anys més tard, a ocupar la mateixa cadira que havia escalfat Burmeister durant trenta anys al despatx de la direcció del museu de ciències naturals de la capital argentina.

No contaré res més sobre l'afer, perquè llegir el llibre és un autèntic plaer que no he d'amargar als i les lectores. Però no puc deixar de dir que, a més del plaer, hi trobareu un molt profitós exercici d'aprenentatge sobre les vicissituds i l'estructura de les polèmiques científiques, la construcció de les carreres dels naturalistes del segle XIX, la consolidació de la paleontologia com a disciplina estrella als museus de ciències naturals i, finalment, una prova fefaent que es pot fer història local amb una perspectiva global sense necessitat d'emplenar el text d'avorrides consideracions historiogràfiques i excessos teoritzadors amb po-bríssimes bases empíriques.

Aquesta pràctica historiogràfica constitueix un autèntic programa intel·lectual i d'inter-venció cultural per part de l'autora argentina. Ho demostra l'original conjuminació dels dos llibres que giren entorn dels Ameghino; però també la publicació de *La mòmia que habla*, el llibre aparegut a finals de 2020 i que arreplega més de setanta «microensayos de historia natural», per usar la denominació que fa servir el subtítol. Un recull dels textos curts (7500 caràcters amb espais és el límit marcat pels responsables de la publicació, com bé explica la presentació, p. 15-17) que l'autora publica periòdicament a la *Revista Ñ* des de 2013. Al llarg del decenni transcorregut des de llavors, l'estil de Podgorny s'ha vist forçat a la depu-

ració —«que me enseñó a borrar adjetivos y adverbios inútiles» (p. 16)—, un exercici que ens vindria molt bé a molts dels que estem obligats a escriure per a guanyar-nos la vida. El resultat és d'una amenitat sovint divertida, sempre profitosa, que ens permet aprendre història de la ciència, en especial de la història natural del segle XIX i principis del segle XX. Hi ha incursions obligades cap als segles precedents, però el centre de la recerca de l'autora és el mateix dels seus altres llibres i articles acadèmics. El que sí que hi ha gairebé sempre també és un enllaç amb l'actualitat, bé com a punt de partida, bé com a cloenda a títol de reflexió final. En efecte, encara que Podgorny afirma no tindre fe en la consideració de la història com a mestra de res (o, en tot cas, com ella mateixa diu, si eixa era la seua missió, caldrà admetre que no ha tingut bons alumnes), *La momia que habla* ens parla —i molt— del nostre present, dels problemes, ignoràncies, tensions i reptes que tenim al davant com a civilització, com a espècie, com a planeta. L'epíleg «No somos nada» (p. 259-262) ho deixa ben clar. Entre aquest i l'esmentada presentació dels «7500 caracteres que cambiaron mi mundo», la setantena llarga de microassaigs s'estructura en mitja dotzena de seccions amb títols ben eloqüents: museus, mòmies, ossos, dades, etnografies i remeis.

A la primera secció (p. 19-70), trobem dèsset textos sobre temes relacionats amb el museu com a institució —situada, contextualitzada, transitòria, al cap i a la fi— amb fets o problemes que han afectat o afecten museus d'arreu del món, des del vandalisme en moments històrics concrets a les falsificacions que deixen malmeses reputacions museístiques, passant per l'ús interessat de celebracions pàtries a base de materials de la geologia, la zoologia o la botànica, propostes d'exposicions futuristes fetes des de l'arqueologia i la paleontologia o l'exhibició de cossos humans (sota formes vives o mortes) amb les polèmiques que —no sempre— han suscitat i susciten. La segona secció, «Momias» (p. 71-97), pren volada a partir precisament d'aquesta incomoditat que actualment produeix a alguns responsables de museus la presència de restes humans en els seus dipòsits per a ensenyar-nos, en huit textos brillants, fins a quin punt la història de les mòmies és moguda, diversa, bigarrada i irreductible a normes fixes que es pretenen universals i atemporals. De les mòmies passem als «Huesos» de la tercera secció (p. 99-127): altres huit textos amb històries d'ossos de mamífers trobats a la Pampa, al museu de Londres, a la RDA, a Nova Zelanda...: als segles XIX i XX no hi va haver límits a aquesta circulació de centenars de milers de cranis, fèmurs, dits, mandíbules, en mans d'arqueòlegs, paleontòlegs, comerciants i saquejadors; oficis no necessàriament excloents, com demostren algunes d'aquestes històries que recorren tot el món. Un recorregut aparentment menys extens presenten les tretze històries reunides a la secció «Dades» (p. 129-170) centrades a les moltes Amèriques del segle XIX, que comencen amb l'inevitable Humboldt i el seu company Bonpland (el qual, per cert, passà mitja vida a l'Argentina), però passen també per Nova York, Quito, la sismologia i els volcans, amb el denominador comú de la reflexió sobre les pràctiques de recollecció de dades i les variades tècniques per a interpretar-les, amb els biaixos imperceptibles o voluntaris que tota interpretació de dades comporta. La cinquena secció, «Etnografias», de nou amb

dèset textos (p. 171-225), és la més extensa del recull i —per a mi— la més interessant; per polèmica i per l'abast de les reflexions que l'autora fa a partir d'històries sobre humans vius i morts, les seues construccions mentals i materials i les interpretacions que d'ells mateixos s'han fet; Podgorny passa revista als neomaltusians, als antropocenistes (si se'm permet el neologisme) o als cocos de les Maldives, obrint i tancant amb el nostre ja ben conegut Florentino Ameghino. Arribem així a la sisena i última secció del llibre, «Remedios» (p. 227-257), nou textos que ens recorden temes i personatges que varen ser fonamentals en la trajectòria investigadora de Podgorny des de la darrera dècada del segle passat: eixos *charlatanes*, comerciants, venedors de fira i de carrer, acompanyats dels seus remeis, que podien presentar-se com a miraculosos (corns d'animals inversemblants, ungles de bèsties, pocions...) o com a pràctiques innovacions (el paper higiènic), però sempre marcats per una vida curta o llarga, però amb data de naixement i de caducitat, molt sovint són desconegudes per al públic que tendeix a pensar en termes presentistes, però que Podgorny ens revela en tota la seua historicitat.

Al cap i a la fi, l'autèntic missatge d'aquestes mòmies a les quals Podgorny fa parlar és la caducitat inevitable dels coneixements, de les dades, de les restes dels éssers vius, dels museus, dels científics i de les seues teories. Per això, el llibre desemboca en un epíleg sota el títol adés esmentat de «No somos nada», que evoca un altre títol que, crec, resulta igualment car a l'autora: «Todos nos extinguiremos»¹. Però abans d'aquestes extincions mil vegades augurades —de les espècies, de les civilitzacions, de les llengües, dels planetes i les estrelles— hi ha encara molt per aprendre, per criticar, per provocar, per gaudir. Per això, les escriptures podgornines —de nou, un neologisme, perdó— són necessàries i benvingudes, perquè són provocadores, crítiques, planeres en la seua retòrica, però elevades en la seua capacitat reflexiva i generadora d'idees noves, fortes, ben suggeridores.

La millor prova d'aquesta capacitat és, per a qui escriu, el darrer llibre d'Irina Podgorny: *Desubicados*. L'obra està dedicada al pare de l'autora, enginyer, qui li va regalar, quan era una adolescent, un exemplar de la revista cultural *Artes de México*, fundada per Miguel Salas Anzures el 1953 i que es va publicar fins a 1981; tot i que es va refundar el 1988 i encara avui es continua publicant, sempre en edició bilingüe espanyol i anglès. En concret, es tractava d'un voluminós número titulat *Las artes populares de México*, aparegut el 1979. Podgorny situa en aquest regal l'inici de la seva fascinació per algunes mostres de l'art popular en aquesta part del globus que hom va habituar-se a anomenar Amèrica Llatina, rebatejant amb doble peatge postcolonial un món tan complex com difícil de definir (d'ubicar?).

1. És el títol de l'article que Marina Rieznik dedicà a l'anàlisi dels darrers llibres de l'autora: «Todos nos extinguiremos. Irina Podgorny: materialidad y pesimismo en la historiografía de las ciencias en la Argentina», *Revista de Libros*, 10 (núm. 20), 2022, p. 109-140. Lectura molt recomanable per a qui vullga saber més (i millor) sobre l'obra de la historiadora argentina.

La llibertat d'escriptura i de pensament que Podgorny reclama per a ella potser arriba a la seva màxima expressió en aquest petit llibre, que és el tercer que ens ocupa en aquestes pàgines i, per ara, l'últim en l'abundosa bibliografia de l'autora. Una llibertat d'escriptura que comença a exercir creant una estructura particular per a la seua obra: el contrafaïment sobre el paper d'un recorregut per un museu. Recorregut que comença, lògicament, per una «Entrada», en la qual en breus pàgines (p. 9-13) s'enuncia la tesi fonamental del llibre, que explica a més el seu títol: «No hi ha coses més fora de lloc que les reunides als museus». Una tesi que enclou una idea essencial per abordar qualsevol història de museus o col·leccions científiques i que justifica sobradament que aquest llibre sigui lectura obligada per a historiadores i historiadors de la ciència que se n'ocupen. Museus i col·leccions que es presenten com a destí final dels objectes que acumulen i lloc ideal per extreure'n coneixement científic segur, quan, en realitat, hi estan desubicats i la seua presència a les vitrines és efímera, canviant, provisional. Museus creats, reformatos o desapareguts per motius tan diversos com els públics que els visiten, els personatges que hi treballen o els espècimens que abarroten les seues vitrines i els seus dipòsits. El recorregut així iniciat procedeix fins a la «Salida. Donde se vuelve al Atlántico (sur) pasando por el Océano Índico» (p. 155-158), un subtítol que s'aclarirà en breu. En sortir, de tota manera, encara es pot visitar /consultar una darrera «Sala de referencias, donde se citan las fuentes utilizadas» (p. 159-165).

Entre aquests llindars d'entrada i sortida, el museu es desplega al llarg de tres sales. A la sala 1 «están el Archivo y los elefantes» (p. 15-30). S'hi parla, en efecte, de certs elefants, de mamuts, d'un burro andalús, de Goethe, de la pesta de 1624, d'algun naufragi i, sobretot, de William Buckland, professor de mineralogia i geologia a Oxford, a més de —naturalment, tractant-se de l'Oxford de la primera meitat del segle XIX— reverend pastor anglicà, qui va arribar a ser el degà de l'Abadia de Westminster entre 1845 i 1856. No desvetllaré el què i el perquè d'aquesta atapeïda presència a la sala 1, però la idea de la desubicació anirà, sens dubte, adquirint complexitat i fascinació a mesura que la lectura progresse. A la sala 2, «están las sirenas de barro y, a la derecha, la biblioteca» (p. 31-43). Als tres mobles que decoren la sala, s'exhibeixen les sirenes, moltes i variades, però gairebé sempre de fang i gairebé sempre amb les seves guitarres o *charangos*, perquè moltes de les sirenes d'aquest llibre són «payadoras de un país desconocido» (p. 34), éssers marins paradoxalment fabricats en llocs que es troben a milers de metres d'altura sobre el nivell del mar (per exemple, a les altures andines del Perú o a les de l'altiplà central mexicà) i que van anar a parar a museus d'arts populars, a efímeres exposicions al Palau Iturbide, a revistes riques com *Artes de México* o a col·leccions privades d'arreu del món. Finalment, a la sala 3, «están los tapices» (p. 127-153) penjats a les parets de la sala, amb sirenes tocadores d'instruments de corda, que ens traslladen a una geografia encara més insòlita i extensa, fins a les terres riberenques de l'oceà Indo-Pacífic. Així, ens quedem bocabadats davant de la força de l'influx asiàtic en l'art popular peruà; tant com astorats de la desorientació d'experts expertíssims a l'hora de decidir què es posa a la cartel·la que el públic llegirà al costat d'algun d'aquests

tapissos en museus tan prestigiosos —i desubicats respecte a les sirenes peruanes— com l'Albert & Victoria Museum, de Londres.

Abans d'accedir a aquesta darrera sala, però, als passadissos que la separen de les dues sales precedents, hi ha la biblioteca del museu, en la qual el visitant / lector s'ha d'aturar llargament (p. 45-126), ja que conté alguns llibres d'obligada contemplació / lectura per a la cavalcada d'aquesta història d'elefants, escultures de fang, tapissos, terrissaires i sirenes; sobretot, de sirenes. Biblioteca que es compon d'hemeroteca, d'una secció de «llibres moderns» i d'una altra de «llibres antics». En aquestes tres ubicacions és on Podgorny mostra tota la seva capacitat d'erudició, a més del seu domini del difícil art d'Ariadna per ficar-nos en un laberint amb un subtil fil conductor i que, malgrat tot, siguem capaços de sortir-ne amb vida, però sobretot amb una mica més de coneixement, a la vegada que d'escepticisme cap a allò que creïem saber sobre els museus i les col·leccions científiques i, sens dubte, una mica menys segurs del terreny que trepitgem quan practiquem això que hem donat a anomenar història de la ciència.

José Pardo-Tomás
IMF-CSIC, Barcelona
ORCID: 0000-0003-2368-097X